

SPOLUPRÁCE, KOEXISTENCE, KONKURENCE. ČESKOSLOVENŠTÍ VYDAVATELÉ PO SRPNU 1968 NA ZÁPADĚ MEZI SVOBODOU VYJADŘOVÁNÍ, TLAKEM KONKURENCE A LIMITY EXILOVÝCH MOŽNOSTÍ¹

Petr Orság

1 Úvod

Z mnoha impulsů, které československému exilovému hnutí v západním světě dodala uprchlická vlna vyvolaná invází vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968, se tento text zaměřuje na několik vybraných aspektů souvisejících s aktivitami nových exulantů na poli vydavatelském a publikačně-informačním.²

První publikace spjaté s nově příchozími exulanty se v exilové veřejné sféře objevily už v měsících bezprostředně následujících po srpnu 1968. Většina z těchto raných, často spontánně vzniklých amatérských pokusů zpočátku plnila zejména nezbytnou servisně-informační funkci.³ Tímto zaměřením měla nově příchozím uprchlíkům především pomoci v orientaci v neznámém prostředí. Hned v září 1968 takto začal v Curychu vycházet *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, zpočátku jako bezplatný informační bulletin, který se od počátku roku 1969 přetransformoval v periodikum na bázi předplatného, od února 1969 v Nizozemí vycházelo *Okno dokořán*, na konci roku

¹ Studie vznikla díky podpoře programu Zahraniční mobilita akademických pracovníků FF UP v rámci institucionálního rozvojového plánu FF UP 2013 a díky stipendiu Českého historického ústavu v Římě.

² Právě aktivní angažmá v této oblasti se stalo jedním z podstatných znaků, který spoluurčil celkový profil této exilové generace. O situaci v exilovém hnutí v souvislosti s příchodem početné vlny československých uprchlíků po srpnu 1968 a zejména o změnách v exilových médiích ORSÁG, Petr: „*Jak dál?*“ *Diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 jako výraz proměny exilové veřejné sféry* (dále jen „*Jak dál?*“). *Historica Olomucensia*, 42–2012, Sborník prací historických, XXX, Olomouc 2012, s. 175–192. Obecně o posrpnovém exilu srov. též např. RAŠKA, Francis D.: *The Long Road to Victory. A history of Czechoslovak exile organizations*. East European Monographs 2012.

³ Tomu odpovídala i formální úprava. Většina z takto vzniklých titulů vycházela v počátečním období jako na stroji psané a cyklostytem rozmnožované servisní bulletiny. Už v tomto raném období se v nich však zveřejňovala původní publicistika a střetávaly se tam názory různých exilových proudů a skupin.

1969 ve Frankfurtu nad Mohanem informační *Frankfurtský kurýr*, postupně vznikaly tituly další. U zrodu mnohých z nich asistovali exulanti, kteří odešli na Západ v poúnorovém dvacetiletí. Jejich znalost prostředí, potřebné kontakty na úřady a nejrůznější materiální i informační zdroje byly v první fázi nových vydavatelských aktivit klíčové.⁴

Vedle servisně-informačních bulletinů (z nichž některé se ovšem postupně přetransformovaly v zavedené tituly), začali už v prvním období po srpnu 1968 exulanti zakládat ambicióznější periodika, jejichž záměrem nebylo pouze informovat, ale také názorově spoluvytvářet obrozující se exilovou veřejnou sféru a formulovat a tříbit stanoviska aktuálního statu quo zahraniční akce proti komunistickému režimu v Československu. Jako první takto koncipované periodikum začal vycházet od léta 1969 mnichovský *Text*. Ještě dál šly nové tituly určené primárně nikoli pro publikum exilové, ale pro čtenáře přímo v Československu, nejvýraznějším reprezentantem tohoto zaměření byly *Listy* založené v Římě Jiřím Pelikánem.⁵

Není cílem tohoto textu sledovat na takto omezeném prostoru širokou škálu souvislostí exilových vydavatelských aktivit, jeho pozornost se soustřeďí na to, co je ve stručnosti obsaženo v jeho názvu. Tedy – jak se vyvíjely tyto zahraniční aktivity v souvislostech západního tržního prostředí a revitalizace exilového hnutí, kterou s sebou nesla masivní vlna nových uprchlíků.

2 Vydavatelské limity

Exilová situace generovala v obecné rovině zcela odlišné podmínky pro vydavatelské aktivity než ty, které panovaly v tehdejší Československu. Neexistence cenzury, svoboda projevu, bohatství informačních zdrojů a volnost pohybu ostře kontrastovaly se situací v domácích médiích, na něž dopadala

⁴ Viz příklad curyšského *Zpravodaje*, nad jehož prvním ročníkem převzal formálně záštitu Svaz československých spolků ve Švýcarsku a hlavním hybatelem při výrobě byl zejména tehdejší jednatel Svazu, poúnorový exulant Miroslav Tuček, či nizozemského *Okna dokořán*, v němž sehrál podobně iniciační roli Miroslav Kabela. Více o počátcích *Zpravodaje* např. ORSÁG, Petr: *Zdeněk Záplata a první kvalitativní vrchol exilového časopisu Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku (léta 1971–1973)* (dále jen *Zdeněk Záplata*). In: KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK, Tomáš (eds.): *Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia*. Olomouc 2006, s. 42–58.

⁵ O ilegální distribuci do Československa se během své krátké existence snažil i *Text*, ovšem ne v míře srovnatelné s *Listy* či Tigridovým *Svědectvím*, nikdy také nedeklaroval primární orientaci na domácí čtenáře jako *Listy* či *Svědectví*. Více o počátcích *Textu* i *Listů* ORSÁG, P.: „*Jak dál?*“. O Listech nejnověji: CACCAMO, Francesco: *Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním. Exilový časopis Listy*. Soudobé dějiny, XX, 2013, č. 3, s. 345–378.

obnovující se mocenská kontrola Husákovy normalizace. V exilových titulech tak mohla pokračovat veřejná debata zahájená v Československu během měsíců pražského jara. Současně se však vyjevovaly četné limity, jež vyplývaly jak z platného zákonodárství či zvyklostí v zemích, kde se exulanti usazovali,⁶ tak z obecných exilových podmínek.

Mezi nejpodstatnější obtíže vydávání patřilo zcela nedostatečné personální, finanční i technické zázemí, což s sebou neslo prakticky permanentní vydavatelskou nejistotu, která se často měnila v existenční zápas o udržení toho kterého vydavatelského podniku v chodu. Vydávání exilových periodik bylo vždy závislé na velmi omezeném okruhu redaktorů či spolupracovníků redakce; hlavní odpovědnost za jednotlivé fáze výroby od redakční až po distribuční stála často na jediném člověku, který tyto aktivity zajišťoval ve svém volném čase, jako svého druhu koníček, jemuž se věnoval převážně po nocích či poté, co skončil ve svém denním občanském zaměstnání. To platí jak pro periodika servisní, tak minimálně v počátečních fázích vydávání, i ta elitní určená primárně pro čtenáře v Československu.⁷ Skromné exilové podmínky byly pro vydavatele-amatéry, ale i zkušené publicisty a novináře uvykklé z domova na zázemí velkých mediálních institucí fungujících v rámci direktivně a centrálně řízeného socialistického hospodářství zcela novou zkušeností.

Principy tržní západní ekonomiky nemilosrdně zasahovaly do všech částí exilových vydavatelských aktivit, byť slova trh a konkurence se mohou v souvislosti s exilovým vydáváním jevit nepatříčně a mnozí vydavatelé a redakto-

⁶ Např. v neutrálním Švýcarsku, kde se v období po srpnu 1968 usadilo vedle Spolkové republiky Německo nejvíc Čechoslováků, azylová legislativa zakazovala utečencům politickou činnost. Vydávání exilových periodik politickými uprchlíky bylo proto aktivitou na hraně zákona, což redakce řešily např. tím, že odpovědným redaktorem byl jmenován člověk, který měl švýcarské občanství – to je příklad *Zpravodaje* – více viz ORSÁG, Petr: *Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“*. K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968 (dále jen *Média československého exilu*). In: FORET, Martin – LAPČÍK, Marek – ORSÁG, Petr: *Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc 2008, s. 313–326.

⁷ Permanentní vydavatelské obtíže *Listů* v jejich první dekádě, kdy byla většina výrobních fází závislá na Jiřím Pelikánovi, dokládá množství zmínek v jeho rozsáhlé korespondenci s exilovými spolupracovníky a přáteli – srov. Archivio Storico della Camera dei Deputati, Řím, fond Jiří Pelikán (dále jen ASCD). Velmi podobné doklady o podstatných limitech exilového vydávání lze nalézt i v dokumentech souvisejících s činností dalších redaktorů a vydavatelů – viz např. vydavatel exilového *Práva lidu* Jiří Loewy – srov. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (dále jen AÚSD), Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence, či redaktor *Zpravodaje* Zdeněk Záplata – viz např. poznámky v jeho denících z roku 1972 – srov. Pozůstalost Zdeňka Záplaty, uložena u Veroniky Záplatové v Mnichově, Spolková republika Německo (dále jen PZZ).

ři, kteří koncipovali své podniky jako nevýdělečné, na své aktivity odmítali takto nahlížet.⁸

Zvláště obtížné bývaly počátky vydávání, kdy chyběl vstupní kapitál nezbytný pro rozjezd podniku, neexistovala síť předplatitelů ani potenciálních inzertních klientů ochotných inzerovat v exilových periodikách a pomáhat tak krýt alespoň z části režijní náklady, chyběly informační kanály a možnosti oslovit další potenciální abonenty, chyběly kontakty na možné mecenáše, spolupracovníky, a problémem často také byla nedostatečná znalost předpisů a nařízení, která upravovala vydavatelské a distribuční možnosti v té které zemi.

Limity rozvoje byly v té nejelementárnější rovině dány exilovým rozptýlením – potenciální abonenti periodických i neperiodických exilových publikací se usazovali prakticky na všech kontinentech od Ameriky přes Evropu a (jižní) Afriku až po Austrálii. Čím větší vzdálenost od místa vydávání, tím vyšší distribuční náklady a celková částka, kterou musel abonent platit, tím časově i technicky náročnější doručování, resp. komplikovanější vzájemná komunikace mezi vydavatelem a předplatitelem, tím nesnadnější možnosti vymáhání dlužných pohledávek.⁹

Většina vydavatelů musela spoléhat na příjmy z předplatného, drobné inzerce a občasných finančních darů od čtenářů či jiných, většinou příležitostných mecenášů.¹⁰ Páteří stálého finančního provozního zajištění naprostě

⁸ Například dlouholetý redaktor *Zpravodaje* Jaroslav Strnad vnímal své mediální působení na Západě jako součást boje proti komunismu a odmítal rezignovat na politickou orientaci titulu a zavádění inovací, které by časopisu pomohly zvýšit konkurenceschopnost. Někteří vydavatelé však se zákonitostmi západního trhu a konkurenčního prostředí počítali od samého počátku – viz dále v textu např. argumentace Josefa Škvoreckého v souvislosti se souběžným založením dvou exilových vydavatelských podniků – Sixty-Eight Publishers v Kanadě a Index v Německu, jež si začaly konkurovat.

⁹ Nejčastěji šlo o neplacení předplatného.

¹⁰ Na tiskový fond jednotlivých titulů zasílali příspěvky nad rámec běžného předplatného i někteří čtenáři a přátelé Československa, jimž pak redakce děkovaly na stránkách periodik. Kromě toho např. *Zpravodaji* příležitostně přispíval podnikatel Tomáš Baťa, který podporoval i Tigridovo *Svědectví*. Pro výrazněji veřejně exponované vydavatele, jako byl Jiří Pelikán, který disponoval rozsáhlými mezinárodními kontakty, bylo obstarávání financí snazší. Vydávání *Listů* podporovala od počátku italská socialistická strana, s jejímž předákem Bettinem Craxim se Pelikán dobře znal z časů působení v Mezinárodním svazu studentstva, či skandinávští socialisté, jejichž sbírky pomáhal organizovat Zdeněk Hejzlar usazený ve Švédsku – viz např. ASCD, kart. 27, dokument nazvaný „Podpory Listům ze Skandinávie 1975–1990“ s datem 1. 1. 1990. Pelikánovy finanční možnosti se ještě výrazně rozšířily po jeho zvolení za poslance Evropského parlamentu na kandidátce italských socialistů. Jeho postavení mezi posrpnovými exilovými vydavateli a možnosti obstarávat pravidelně finance byly však zcela mimořádné, podobně výlučné postavení měl mezi poúnorovými exulanty-vydavateli Pavel Tigríd, který na provoz *Svědectví* a další exilové aktivity využíval kromě jiných zdrojů i štedré dotace

většiny těchto podniků byli právě předplatitelé. Většina vydavatelů se ovšem trvale potýkala s extrémně špatnou platební kázní abonentů-exulantů. Mnozí dlužili v součtu vysoké částky i za několik let zpětně a dostávali tak vydavatele do fatálních existenčních problémů.¹¹

Rozvoj vydavatelských aktivit po roce 1968 poměrně záhy začal narážet na hranice svých možností – nabídka nově zakládaných periodik i nakladatelství postupně převyšovala poptávku potenciálních příjemců a, bohužel, také ochotu podstatné části exilových čtenářů za odběr publikací platit.¹²

Tyto limity výstižně rámuje úvodník měsíčníku *Text* nazvaný Netříštiti síly, který byl, krom jiného, cílen na vydavatele, aby dál (bezmyšlenkovitě) nerozšiřovali počet „v podstatě nezajímavých, sentimentálně emigrantských nebo krajanských novin“ a soustředili se na účinnost a kvalitu, protože „nikoliv pouhá kvantita všeho, co jako Čechoslováci v zahraničí podnikáme, má svůj smysl“.¹³ Výzvu *Textu* lze sice interpretovat i jako ryze pragmatický apel periodika, které aspirovalo na to být jednou z vlivných mediálních platform posrpnového exilu, nicméně je v ní obsaženo jádro problému. Zájemců vydávat exilová periodika bylo mnoho, trh omezený, rozptýlený, nesoudržný a následné krachy v důsledku nedostatečného odbytu, platební nekázně abonentů a jiných provozních obtíží nevyhnutelné. Tříbení trhu dle zásad nabídky a poptávky probíhalo v zásadě permanentně – ekonomicky nejslabší periodika jejich vydavatelé zastavovali, na jejich místa nastupovali většinou obdobně nedostatečně disponovaní vydavatelé noví, kteří se dříve či později

plynoucí přes tajné krycí organizace z fondů americké zpravodajské služby CIA – srov. např. KOSATÍK, Pavel: *Tigrid, poprvé. Průvodce osudem inteligentního muže ve 20. století*. Praha 2013. Dílčí finanční pomoc vydavatelům nabízely i nejrůznější západní nadace a granty – např. Jiří Loewy získal jako vstupní vklad pro vydávání *Práva lidu* příspěvek 12 tisíc marek od bonnské Nadace Friedricha Eberta spjaté s německou sociálně demokratickou stranou (SPD), což výrazně usnadnilo etablování časopisu na exilovém trhu i jeho existenci v prvních letech – viz LOEWY, Jiří: *Publikační činnost ČSSD v exilu 1948–1989*. In: KRATOCHVIL, Jan (ed.): *Český a slovenský exil 20. století*. Brno 2002, s. 14–35. Příspěvky řady západních nadací byly trvalou součástí provozních financí londýnské tiskové a literární agentury Palach Press atd.

¹¹ Setrvalé potíže s neplátiči většina exilových periodik průběžně artikulovala na svých stránkách v opakovaných výzvách k zaplacení dlužného předplatného, které lze najít jak na stránkách servisně-informačních titulů, jako bylo *Okno dokořán*, *Zpravodaj*, *Frankfurtský kurýr*, tak v titulech elitních, jako byly *Listy*, *Text* či čtvrtletník *Proměny*.

¹² Viz např. skeptický povzdech vydavatele Václava Hory v posledním čísle *Frankfurtského kurýra* před zánikem titulu: „Kdo vlastně kupuje ony časopisy, nebo knihy, tedy skutečně platí a ne si je vypůjčuje od jiných? Najdete velká slova, co by se mělo a musí, konkrétní malý čin však chybí. Člověk má podezření, zda časopisy nevycházejí jen pro informování exilových novinářů navzájem mezi sebou.“ *Frankfurtský kurýr*, č. 10, květen 1974, s. 3.

¹³ Srov. *Text*, 3, 1971, č. 2, s. 1.

začali potýkat s obdobnými těžkostmi.¹⁴ Pokusy o vzájemnou synergii a slučování několika exilových periodik v jedno přitom vyznívaly naprázdno už u poúnorového exilu,¹⁵ po srpnu 1968 se v tomto ohledu situace nezměnila.¹⁶

3 Spolupráce a klidná koexistence

Korektní spolupráce mezi jednotlivými vydavateli či alespoň jejich vzájemná klidná koexistence byly bezproblémové v zásadě zejména tehdy, když si na trhu přímo nekonkurovali (např. vydavatelé v různých zemích, jejichž periodika byla primárně určena pro čtenáře v zemích vydání), resp. zaměřovali se na odlišné segmenty trhu (periodika určena primárně pro exilové vs. domácí čtenáře, periodika všeobecná vs. specializovaná atd.).

Na té nejzákladnější rovině spolupráce probíhala jako vzájemná bezplatná reciproční výměna periodik mezi jednotlivými vydavateli, dále jako informační podpora formou vzájemné propagace na stránkách periodik¹⁷ i jako

¹⁴ Případná jsou zde slova Václava Hory, jimiž komentoval konec *Frankfurtského kurýra*: „...snad bylo správné, že jsme vyklidili pozice a snížili i beztak nadbytečnou roztržičnost a konkurenci...“ *Frankfurtský kurýr*, č. 10, květen 1974, s. 2. Nepřímým dokladem abnormality exilové situace ale budiž i to, že nelze jednoznačně říci, že by se na trhu vždy udrželi jen ekonomicky zdatnější vydavatelé. Někdy se stal pravý opak. Další vydávání bylo totiž někdy závislé na ad hoc řešení konkrétní redakce – viz příklad *Zpravodaje Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, kterého právě chroničti neplatíči předplatného uvrhli do extrémních dluhů, a na trhu se udržel jen díky tomu, že vydavatel začal časopis tisknout v soukromém bytě a dělal to tak deset let. ORSÁG, P.: *Média československého exilu*.

¹⁵ Přípomněme alespoň snahu časopisu *Tribuna* spojit své síly s revue *Skutečnost*, později se *Sklizní*. Výstižná je argumentace iniciátorů sloučení Pavla Javora a Pavla Koldy: „Československý exil potřebuje hodnotnou, nezávislou a všestrannou revue. Zatímco Sklizeň se věnuje výhradně umělecké tvorbě, Tribuna klade důraz na problémy sociálně-politické [...] Sloučení obou časopisů by usnadnilo možnost svobodné, široké diskuse, a pomohlo překonat obtíže spojené s vydáváním a rozepisováním jednotlivých časopisů. Taková revue by mohla být případně posílána do Československa, aby pomáhala vytvářet a udržovat svobodnou, demokratickou kulturu.“ PŘIBÁŇ, Michal: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*. Brno 2008, s. 145–146.

¹⁶ Viz např. neúspěšný pokus curyšského nakladatelství Konfrontace řešit své ekonomické potíže fúzí s nakladatelstvím CCC Harlem. O marné snaze Pavla Tigrida přemluvit zakladatele nakladatelství Sixty-Eight Publishers a Index ke spojení sil a vytvoření jednoho ekonomicky silného subjektu viz dále.

¹⁷ Viz např. dopis Adolfa Müllera z nakladatelství Index z 30. listopadu 1971 Zdeňku Záplatovi, v němž žádá o pomoc s propagací Indexu ve *Zpravodaji* a nabízí k otištění ukázky z připravovaných rukopisů. In: PZZ. Podobným způsobem si navzájem dělala reklamu i jednotlivá periodika. Nové exilové časopisy propagoval např. i Pavel Tigrid ve *Svědectví*.

výměna různých informačních materiálů.¹⁸ Významnou pomoc z hlediska informačního (i autorského) s sebou nesla mnichovská rozhlasová stanice Svobodná Evropa (dále RFE),¹⁹ jejíž československá redakce dodávala na požádání a zpočátku bezplatně jako informační servis nově vzniklým titulům monitoring oficiálních československých médií i západních médií o Československu. Tyto informační zdroje, jejichž obstarávání bylo finančně i časově náročné, by byly jinak většině exilových titulů zcela nedostupné, což platí jak pro tituly servisní, tak minimálně v počátečním období i pro ty elitní jako byly např. *Listy*.²⁰ Nezastupitelnost tohoto informačního zdroje se markantně projevila poté, kdy RFE začala kvůli úsporným opatřením vyžadovat za zaslání materiálů platby, čímž se tyto pro mnohé vydavatele staly hůře dosažitelné.

Obecně lze říci, že minimálně v počátečních fázích vydávání nových periodik mezi vydavateli převažovala kooperace, často nezištná, a to na mnoha úrovních, od výměny informačních materiálů po pomoc s distribucí.²¹ Tato spolupráce u některých titulů trvala po celou dobu vydávání, u jiných poté,

¹⁸ Vydavatel a knihkupec Václav Hora si vyměňoval informační materiály např. s vydavatelem *Práva lidu* Jiřím Loewym či redaktorem *Zpravodaje* Jaroslavem Strnadem – viz dopis J. Loewyho V. Horovi z 31. března 1979 či dopis J. Strnada Horovi z 18. října 1979 – obojí viz Archiv knihovny Libri Prohibiti, Praha, fond Frankfurtský kurýř, složka Korespondence 1978–79 (dále jen LP).

¹⁹ O jejím specifickém postavení v rámci exilových aktivit na Západě ORSÁG, P.: „*Jak dál?*“.

²⁰ Viz např. dopis Zdeňka Hejzlara Jiřímu Pelikánovi z 2. července 1970 v souvislosti se začátkem vydávání exilových *Listů*, v němž píše, co vše by mohli českoslovenští redaktoři RFE pro potřeby vydávání *Listům* bezplatně zasílat. Krom monitoringu médií zmiňuje i rešerše, analýzy a další materiály, jimiž stanice disponovala. ASCD, kart. 16. Hejzlar oceňoval i bezplatně zasláný monitoring československých médií z RFE – viz jeho dopis Jiřímu Pelikánovi z 3. září 1970. ASCD, kart. 16.

²¹ Vedle výše zmíněných dokladů spolupráce viz též např. dlouholetá spolupráce mezi vydavatelem *Kanadských listů* Mirkem Janečkem a vydavatelem *Práva lidu* Jiřím Loewym při zajišťování distribuce *Práva lidu* v Kanadě a USA. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence; podobně viz spolupráce na propagaci mezi nakladatelstvím Index a vydavatelstvím gramodesek a audionahrávek Šafrán. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 18, korespondence mezi Jiřím Pallasem z Šafránu a Adolfem Müllerem z Indexu. K propagaci Šafránu v *Listech* – srov. např. dopis Jaroslava Hutky Jiřímu Pelikánovi z 9. srpna 1979, který mj. dokládá, jak působil, často i neplánovaně, synergický efekt jednotlivých exilových aktivit: „...Sice zatím na Vaši inzerci přišla jedna jediná objednávka, ale co je pro nás nejdůležitější, dostávají se k tomu lidé doma a turisté vlakoví jedoucí přes Německo a už se nám několik turistů ozvalo a našli si nás podle toho a i z domova se lidé ozvali a vzniklo tak několik neplánovaných, náhodných a tedy těžko vychytatelných, neboť také jednorázových spojení na domov s možností dostávat tam různými způsoby námi vydané desky a to je vlastně hlavní cíl našeho vydávání desek...“ – srov. ASCD, kart. 16. Podobně do jisté míry spolupracovali i vydavatelé, kteří distribuovali exilové publikace ilegálně do Československa – zde však existovaly určité limity související s využíváním konkrétních distribučních kanálů, jejich financováním atd.

kdy se jejich vydavatelé na trhu etablovali, začala být patrná snaha vůči konkurenci se vymezovat – minimálně z hlediska informační exkluzivity, někdy ale i z čistě pragmatických, ekonomických pohnutek (viz dále).

4 „Jiný podnik stejného charakteru je prostě konkurence“

Zárodky konkurenčního soutěžení a budoucích konfliktů byly však v některých případech patrné už v raném období zakládání nových vydavatelských podniků. V krystalické podobě se projeví už doslova v prenatalní fázi vzniku dvou nejvýznamnějších nakladatelství posrpnového exilu, kolínského Indexu a torontského Sixty-Eight Publishers.

Ze vzájemné korespondence hlavních protagonistů je zřejmé, že plány na vznik obou podniků se časově kryly, což byl první kámen úrazu, k němuž ovšem záhy přibýly další.²² Slova manželů Škvoreckých, zakladatelů Sixty-Eight Publisher, o „společné věci“ a pluralitě, „která nemá znamenat konkurenci, ale kritickou spolupráci“²³ v následné odpovědi ihned zpřesnil Bedřich Utitz z Indexu, který pojmenoval tušená budoucí úskalí: „Myšlenka vydávání českých a slovenských knih zřejmě dožrála na několika místech najednou. Tím také nabídka na relativně omezený okruh čtenářů a odběratelů bude pestrá. Právě ve Vašem a našem případě se však překrývají i ediční úmysly a mohla by bez koordinace vzniknout konkurence, která by neprospekla nám ani Vám. Bylo by proto dobré najít způsob koordinace, který by mohl být prospěšný jak Vašemu, tak našemu podnikání.“²⁴

Počínajícího konkurenčního jiskření si velmi dobře všiml Pavel Tigríd, který byl v kontaktu s oběma vznikajícími podniky, a snažil se ho hned v této fázi hasit. Zkušený Tigríd viděl v nové exilové generaci velkou šanci na „restart“ toho, co se nepovedlo té předchozí. Důkladně poučen chybami poúnorového exilu, jeho rozhádaností, neefektivní atomizací aktivit a drobením sil, snažil se protagonisty obou podniků přimět k synergii, spolupráci,

²² Soubor korespondence manželů Škvoreckých (Sixty-Eight Publishers) s Adolfem Müllerem a Bedřichem Utitzem (zakladatelé Indexu), který dokládá vývoj komplikovaných vztahů obou nakladatelství, vyšel péčí Viléma Prečana. PREČAN, Vilém: *Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství. Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996*. In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003 (dále jen Ročenka ČSDS). Praha 2004, s. 53–134.

²³ Manželé Škvorečtí Adolfu Müllerovi v dopise z 5. března 1971. Ročenka ČSDS, s. 60.

²⁴ Bedřich Utitz Josefu Škvoreckému v dopise z 21. března 1971. Tamtéž, s. 62.

fúzi plánů.²⁵ Všechny apely však vyzněly naprázdno, obě nakladatelství s obdobným profilem vznikla jako samostatné, navzájem si konkurující podniky.²⁶ Ze vzájemné korespondence plyne, že už během několika měsíců začaly první pře o autorské rukopisy, které v dalších letech nabývaly na intenzitě a ústily až ve výhrůžky soudy.²⁷ Vzájemné vztahy obou nakladatelství nepomohl zlepšit ani Jiří Pelikán, který nakladatele vyzýval ke spolupráci podobně jako před tím Tigríd.²⁸ Škvorecký mu v reakci vysvětlil: „...konkurence je konkurence a podnik buď roste, nebo zaniká... Tedy si nedělám iluze: dohodnout se můžeme, jak se rozdělit o nekomerční tituly. Ale rozdělit si tituly přitažlivé, to je bohužel asi utopie.“²⁹ A obdobným způsobem odpovídal následně i na výtky přátel z řad domácí opozice, kteří nechápali, proč se nakladatelé místo rozmišek nedohodnou na nějaké formě kooperace:³⁰ „...takový podnik prostě nemůže spolupracovat s jiným podnikem stejného charakteru. Každý jiný podnik stejného charakteru je prostě konkurence...“³¹

Výše naznačené konkurenční, často vyhrocené třenice, se promítaly i do exilové časopisecké produkce. Důvodem nástupu konkurenčního boje mezi exilovými periodiky mohl být i růst hospodářského potenciálu konkrétního titulu. To je příklad *Zpravodaje* a *Magazínu*. S tím, jak se *Zpravodaj* etabloval mezi čtenáři, rostl jeho náklad a s ním i možnosti zisku z inzerce zveřejňované na jeho stránkách.³² A právě spor o množství inzerce uveřej-

²⁵ „...A věřte mi, že dva paralelní podniky tohoto druhu, jakkoli výtečné, exilní čtenářská obec neunese, dvě nakladatelství neuživí nejen finančně a administrativně, ale ani z hlediska autorské kapacity ... buď bude jedno skutečně elitní československé nakladatelství v zahraničí, nebo se pojede po několika koleích a obávám se, že se nakonec nikam nedojede, vezmeme-li v potaz všechny elementy, které jsou ve hře: literární, kulturně-politický (ve směru k Československu), odborný...“ Pavel Tigríd manželům Škvoreckým v dopise z 20. dubna 1971. Tamtéž, s. 65.

²⁶ „...Jak je vidět z exulantského tisku, rozjela se tedy činnost Vaše i naše naplno. A ať již chceme nebo ne, nastala atomizace, konkurence a vše, co s tím souvisí...“ Bedřich Utitz Zdeně Škvorecké v dopise z 31. srpna 1971. Tamtéž, s. 76.

²⁷ Dopis Josefa Škvoreckého Adolfu Müllerovi z 15. prosince 1975. Tamtéž, s. 82.

²⁸ Dopis Jiřího Pelikána Josefu Škvoreckému z 25. února 1978. Tamtéž, s. 87–88.

²⁹ Dopis Josefa Škvoreckého Jiřímu Pelikánovi z 6. března 1978. Tamtéž, s. 89–92.

³⁰ „...opravdu nerozumíme tomu, co se nám z dálky jeví jako konkurenční boj, hodný jiné epochy. I ptají se přátelé, proč neuděláte nějakou dohodu mezi sebou, a hlavně: proč se ty dvě skupiny nepropojí reklamně a obchodně, proč se vzájemně neinzerují...“ Dopis Pavla Kohouta Josefu Škvoreckému ze 7. listopadu 1978. Tamtéž, s. 93–94.

³¹ Dopis Josefa Škvoreckého Pavlu Kohoutovi ze 17. listopadu 1978. Tamtéž, s. 95.

³² Souviselo to mj. s vysokým počtem posrpnových exulantů usazených ve Švýcarsku, ale např. i s tehdejší hospodářskou konjunkturou Švýcarska – firmy hledaly kvalifikované pracovní síly a díky tomu bylo možné po omezenou dobu získávat vyšší množství inzerce i pro exilový časopis, který vycházel v nákladu kolem dvou tisíc výtisků.

něné v časopisu stál na počátku roztržky, na jejímž konci byl vznik konkurenčního *Magazínu*, který následně přispěl k rozdrobení exilového trhu ve Švýcarsku. Jedna strana sporu tvrdila, že je nemravné, aby exulant bohatl na exulantech, proto ani exilový politický časopis neměl být komerčním podnikem ve vlastním slova smyslu – příjmy z inzerce byly od toho, aby kryly výrobní a provozní náklady, zatímco druhá strana situaci chápala zcela pragmaticky jako příležitost, jak maximalizovat zisk, a hodlala tomu uzpůsobit vydavatelskou politiku.³³

Nově vzniklý titul *Magazín* se stal dalším hráčem na omezeném trhu exilových tiskovin ve Švýcarsku, odčerpával *Zpravodaji* část inzertních klientů i čtenářů a to mělo negativní dopad na ekonomickou stránku *Zpravodaje*.³⁴

5 „Bude to vypadat, že opisuju“

V méně vyostřené podobě se konkurenčnost na trhu exilových médií projevovala zejména v přístupu k informační exkluzivitě (z hlediska původnosti, kvality, příp. množství publikovaných materiálů či informačních zdrojů). To se týká především vzájemného soutěžení titulů elitních, neboť ty ostatní, většinou po dohodě, informace přebíraly navzájem, někdy přetiskovaly i celé texty zveřejněné před tím v jiném titulu.

V tomto ohledu si (do jisté míry) konkurovaly i dva nejvýznamnější tituly československého exilu *Svědectví* a *Listy*, a to navzdory tomu, že jejich demiurgové – Pavel Tigríd a Jiří Pelikán – se záhy po Pelikánovu příchodu do exilu spřátelili a intenzivně spolupracovali na organizování mnoha aktivit proti Husákovu režimu během celého normalizačního dvacetiletí.³⁵ Ne-

³³ Zastáncem nekomerčního charakteru *Zpravodaje* byl Zdeněk Záplata. Proti němu stál administrátor Ludvík Friede, který ze *Zpravodaje* následně kvůli sporům o inzerci odešel. Nedlouho poté stál u vzniku konkurenčního *Magazínu* postaveného na konceptu nenáročného zábavného čtiva a rozsáhlé inzertní části. Friede se zachoval jako tvrdý byznysmen – první číslo *Magazínu* dostali do schránek téměř všichni odběratelé *Zpravodaje* a další exulanti ve Švýcarsku, aniž o něj žádali. Nový časopis navíc svou vnější úpravou (formátem, grafickou podobou, způsobem tisku) odkazoval na *Zpravodaj*. Friede tak využil pro výrobu nového titulu know-how *Zpravodaje* a kontaktů na inzertní klienty, které získal ve *Zpravodaji*, navíc odcizil i kartotéku adres abonentů *Zpravodaje*. Více o sporu viz ORSÁG, P.: *Zdeněk Záplata*, s. 42–58.

³⁴ Tamtéž, s. 54.

³⁵ Pravidelné schůzky a porady Pelikána s Tigrídem od počátku sedmdesátých let dokládají poznamky v Pelikánových osobních denících – viz ASCD, kart. 34 – a stejně tak např. zmínky Jiřího Pelikána v korespondenci s Adolfem Müllerem (AÚSD, Brno, fond Index, kart. 30) či Františkem Janouchem (Národní archiv /dále jen NA/, fond František Janouch, korespondence, kart. 9).

přehlednutelným faktem po založení *Listů* však bylo, že jejich informační zázemí převyšovalo možnosti *Svědectví*, logicky mohlo těžit z aktuálnějších a mnohem širších domácích vazeb a hlubší znalosti tamní situace, včetně osobních zkušeností s mocenskými mechanismy komunistického aparátu. Z řady dokumentů plyne, že to Tigríd vnímal nelibě, stejně jako fakt, že příchodem Pelikána do exilu přibyla další, velmi výrazná osobnost odhodlaná se veřejně aktivně angažovat a vyplňovat tak (nejen mediální) prostor, který byl v předchozím období výrazně ovlivňován právě Tigrídem.³⁶

³⁶ To, že *Listy* mezi posrpnovými periodiky od počátku vynikaly a z hlediska informačního se pro čtenáře stávaly zdatnou konkurencí pro *Svědectví*, dokládá např. dopis jednoho ze sympatizantů Pelikánovi: „...nesouhlasím ani s Českým slovem, které se snaží vytvořit ze všech čs. exulantů velkou anonymní rodinu a přitom nadává na povstalec v Attickém vězení, ani s Textem, který dělá prakticky totéž, jenže v růžovém ... *Listy* jsou pro naprostou většinu lidí, kteří je znají, považovány za zatím nejlepší a nejlépe informovaný (v tomto začínáte suplovat *Svědectví*) exilový časopis...“ – Dopis „sympatizanta levice“ Jiřímu Pelikánovi z 16. listopadu 1971 z Paříže. ASCD, kart. 17. Dlouholetý spolupracovník Jiřího Pelikána z domácích opozičních struktur Petr Pithart uvedl, že *Listy* byly u části čtenářstva oblíbenější než *Svědectví* i proto, že soustavněji mapovaly dokumenty domácích opozičních aktivit a mívaly exkluzivní informace – viz rozhovor autora textu s Petrem Pithartem, viz též ASCD, kart. 25. Informační exkluzivity ve vztahu k exilové konkurenci si byl dobře vědom i sám Pelikán – viz dopis D. Havlíčkovi ze 17. srpna 1977: „Velká část [čtenářů – pozn. aut.] *Listy* totiž odebírá právě kvůli zprávám z domova, které jinde nejsou...“ – srov. PELIKÁN, Jiří – HAVLÍČEK, Dušan: *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy. Korespondence 1969–1989*. Olomouc 2013, s. 148. O komplikovaném vztahu skupiny kolem Pelikána k Pavlu Tigrídovi vypovídá i interní informace Zdeňka Hejzlara pro Skupinu *Listy*: „O nové posílení své pozice usiluje výrazně P. Tigríd, a to jednak prostřednictvím loni vytvořeného výboru ‚Help and Action‘ v Paříži (čs. účastníci Pachman a Janouch), jednak seskupením ‚European Cooperation Research Group‘ pod patronací několika západoevropských poslanců v Londýně, a jednak snahou dostat pod kontrolu vydávání a evidenci ‚samizdatů‘ z Československa...“ – Shrnutí některých informací pro Skupinu *Listy* z 15. července 1975, s. 6. In: Československé dokumentační středisko, Praha, (dále jen ČSDS), fond Jiří Pelikán, kart. 1. Hejzlarovy názory, z nichž plyne, že vztahy Skupiny *Listy* k jiným exilovým proudům a jednotlivcům a jejich aktivitám chápal minimálně on sám vysoce pragmaticky a jako převážně konkurenční, lze vysledovat i z jeho vzájemné korespondence s Pelikánem. Ve vystředěné podobě je formuloval např. v dopise z 11. července 1976, v němž Pelikánovi vyčetl, že se v exilu kvůli potenciálnímu strachu z izolace stýkal i s ideovými protivníky: „...Z naprosté většiny exilových styků nelze nic získat, jen ostudu; oni všelijací, ti druzí nás budou respektovat stejně jen tehdy, dokud za námi bude stát aktivita našich lidí doma a naše pozice uvnitř západní levice, exilová ‚aréna‘ je v podstatě to nejméně významné pro naše zájmy, je tu dobré být nejen bez nepřátel, ale také bez přátel ... nemá smyslu snažit se ‚dobře vycházet‘ s kde kým...“ ASCD, kart. 16. Pelikán byl nepochybně také zkušený politický pragmatik, ale na rozdíl od Hejzlara se snažil různé konflikty a rozmišky zahazovat a nabádal ke spolupráci – ve prospěch aktivit exilu proti normalizačnímu režimu. Dlouholetý kulturní redaktor RFE Jaroslav Dresler ve svých vzpomínkách nazvaných *Slovo a svět* s Pelikánem sice účtoval nemilosrdně jako s komunistickým kariéristou, nicméně Tigrídovu „žárlivost“ vůči němu naznačil právě v souvislosti s jejich publikačními aktivitami: „Pelikán měl více spolehlivých informací z Prahy...“ Srov. DRESLER, Jaroslav: *Slovo a svět (Vzpomínky redaktora RFE)*. In: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=2009011007>

Jiří Pelikán na stránkách *Listů* i v korespondenci mnohokrát opakoval, že připravuje informační titul zejména pro domov, kde především spatřuje své čtenáře, proto se, až na výjimky, např. nezapojuje do čistě exilových polemik medializovaných průběžně na stránkách různých časopisů, a s exilovými periodiky udržoval korektní vazby. Současně však platí, že exilovou časopiseckou produkci se svými spolupracovníky sledoval a bránil autorský copyright v případech, kdy některý jiný titul z *Listů* čerpal a neuvedl přitom původní zdroj.³⁷

Informační exkluzivita byla od počátků vydávání cílenou součástí redakční politiky Jiřího Loewyho v *Právu lidu*, který např. spolupracujícím spisovatelům Janu Benešovi několikrát vytkl, že jeden a týž text nabídl vedle *Práva lidu* i dalším titulům. V prvním případě byla právě zásada exkluzivity pro Loewyho důvodem odmítnutí Benešem nabízeného článku: „...Shodou okolností se dovídáme od pana Svobody z *Národní politiky*, že týž text dostal i on. Protože to je kopie, nelze vyloučit, že se to objeví ještě i v *AL* [Amerických listech, pozn. aut.], ve *Vídeňských svobodných listech* a kdoví kde ještě. Nemůžeme podvojnosti nikdy zcela vyloučit u materiálů z domova, kde se kanály naše, *Listů* a *Svědectví* často překrývají; u věcí exilových by to ale bylo plýtvání místem...“³⁸

S Benešem pak Loewy autorsky spolupracoval, ale jeho výhrady související s exkluzivitou přetrvávaly a znovu je připomněl, když Beneš nabídl jeden a týž text i *Magazínu*, který jej také otiskl: „...Vládu Škutinu³⁹ mám rád a dobře spolupracujeme, nebylo by mi ale jedno, kdyby tytéž věci vycházely v *PL* i v *Magazínu*. Naše čtenářské obce se sice překrývají jenom asi z 10 %, ale tady jde víc o princip...“⁴⁰

[cit. 20. 4. 2014]. Určitou obezřetnost Tigrida ve vztahu ke konkurenci lze implicitně vyčíst i ze zmínky A. J. Liehma, který měl s Tigridem přátelské vztahy. Poté, co jej však požádal o písemné vyjádření podpory, již chtěl užít při shánění peněz na další vydávání časopisu *150 000 slov*, Tigrid jej odmítl. LIEHM, Antonín. J.: *Minulost v přítomnosti*. Brno 2002, s. 101 an. Na druhou stranu však Tigrid ve *Svědectví* v průběhu osmdesátých let tiskl reklamu na nová čísla Liehmova časopisu.

³⁷ Viz např. dopis vydavatele *Magazínu* Ludvíka Friedeho Jiřímu Pelikánovi z 20. ledna 1978, v němž Friede reaguje na výtku Pelikána, že *Magazín* přebírá bez udání původního zdroje fejetony Jiřího Hochmana zveřejňované v *Listech*. ASCD, kart. 16.

³⁸ Dopis Jiřího Loewyho Janu Benešovi z 10. srpna 1980. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

³⁹ Publicista Vladimír Škutina byl v letech 1979–1983 vedoucím redaktorem curyšského *Magazínu*.

⁴⁰ Dopis Jiřího Loewyho Janu Benešovi z 31. prosince 1982. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Podobný postesk Loewy zopakoval i v následujícím roce, kdy výhradu zkonkrétnil: „...ted' to bude vypadat, že opisuju u Vladimíra, sám dosti materiálu nemaje ...“

Obdobně Loewy prestižnost *Práva lidu* mezi ostatními exilovými periodiky vysvětloval Josefu Jišovi v souvislosti s otištěním textu *Slovo k odsunu* týkajícího se v exilu intenzivně diskutované otázky odsunu Němců z poválečného Československa: „...Že vývoj myšlení doma v těchto otázkách pokročil rychleji než v exilu ... dokazuje mj. znamenitá studie *Slovo k odsunu* od pražského autorského kolektivu pod zn. BOHEMUS. Byla doručena *Právu lidu* se žádostí o otištění ... Je to podstatně lepší než Danubius, vyvážené, méně polemiky, hlubší ponor, znamenitě napsané ... Velice si vážím důvěry autorského kolektivu v PL, skutečnosti, že to dali nám a ne třeba *Svědectví*.“⁴¹

6 „...mít v této oblasti něco jako monopol...“

Výše uvedené zmínky dokládají limity spolupráce exilových vydavatelů z hlediska přípravy mediálních obsahů. Kategorii informační exkluzivity však lze vztáhnout i na ilegální distribuční spojení, skrze které putovaly mezi Západem a zeměmi v sovětské sféře vlivu dokumenty, nejružnější periodické i neperiodické publikace a další komodity.

Tyto distribuční kanály existovaly pochopitelně už v předchozím exilovém dvacetiletí, po roce 1968 se možnosti ilegální dopravy přes železnou oponu podstatně rozšířily. Spojení mezi domovem a exilem začali od počátku sedmdesátých let minulého století systematicky budovat i posprnoví exulanti.⁴²

Na Západě byl aktivním organizátorem jednoho z nejvýznamnějších ilegálních spojení do Československa v první posprnové dekádě exulant Jan Kavan,⁴³ na české straně stál zpočátku Jiří Müller, po něm Petr Pithart, Jiřina

Čtenářské obce *PL* a *Magazínu* se přec jen částečně překrývají. Tak se přistě ráčejí rozhodnout předem buď pro jednoho nebo pro druhého, ale ne pro voba...“ – viz dopis J. Loewyho J. Benešovi z 31. července 1983. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

⁴¹ Dopis J. Loewyho Josefu Jišovi z 5. ledna 1980. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Text zveřejněný v *Právu lidu* tematicky navazoval na studii Jána Mlynárika *Těžko vysídlení československých Němců*, kterou pod pseudonymem Danubius otisklo *Svědectví*, č. 57/1978 a vyvolalo bouřlivou polemiku. Uveřejnění studie *Slovo k odsunu* mělo obdobně masivní ohlas v exilu i doma a následně se stalo jedním z katalyzátorů rozštěpení exilové sociální demokracie na dva znepřátelené tábory. Více viz LOEWY, J.: *Publikační činnost ČSSD v exilu*.

⁴² Není cílem tohoto textu zabývat se rozsáhlou problematikou ilegálních distribučních spojení mezi Západem a někdejší Československem, sledujeme ji pouze v souvislostech informační exkluzivity a konkurenčnosti.

⁴³ Zpočátku Kavan organizoval spojení v rámci volného sdružení přátel Solidarity Fund, v roce 1975 se neformální spolupráce institucionalizovala vznikem tiskové a literární agentury Palach Press. Ve vedení agentury působil až do roku 1981 i Jiří Pelikán. Srov. KAVAN, Jan:

Šiklová a následně další.⁴⁴ Právě skrze tento kanál a následně Kavanem založenou agenturou Palach Press putovaly přes železnou oponu oběma směry stovky kilogramů různých materiálů.

Spolupráce s Kavanem však byla pro mnoho exulantů, kteří se podíleli na ilegálních transferech, problematická. Vytýkali mu jeho sklon k dobrodružství, jehož průvodním jevem se stalo zbytečné riskování a ohrožování konspirace, nepořádnost v zacházení s financemi, jež dostával od různých dárců i exulantů jako úhradu nákladů na jednotlivé cesty i provoz agentury,⁴⁵ selektivnost, s níž Kavan k určitým materiálům a exilovým aktérům přistupoval,⁴⁶ i snahu být výhradním či alespoň dominantním přepravcem v rámci ilegálního spojení s domovem a současně stejně exkluzivním zprostředkovatelem, který překládal a následně dodával/prodával informace a dokumenty

Úloha agentury Palach Press. In: KAUTMAN, František (ed.): *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech.* Praha 1995, s. 65–70. O frekventovaných stycích Kavana s Pelikánem od počátku sedmdesátých let minulého století svědčí i jejich vzájemná korespondence. Srov. ČSDS, kart. 1; ASCD, kart. 16 aj.

⁴⁴ Srov. např. ŠIKLOVÁ, Jiřina: *Zpráva o části opozičního hnutí v letech 1971–1981.* In: JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém – VRBA, Tomáš (eds.): *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007.* Praha 2008, s. 279–304. Šiklová fungovala jako hlavní domácí koordinátor spojení až do roku 1981, kdy StB odhalila karavan vypravený ze Západu Kavanem a zatkla ji a další členy domácí opozice. Odhalení tohoto kanálu bylo výrazným zásahem do dříve poměrně pravidelného dodávání tiskovin a dalších zásilek ze Západu opozici. Viz např. dokument *Otázky a odpovědi* zasláný Vilémem Prečanem Jiřímu Pelikánovi v listopadu 1983. ASCD, kart. 15. Přerušené spojení se v původním rozsahu už nepodařilo obnovit. Více viz např. KAVAN, J.: c. d. či UHL, Petr: *Dovoz nezávislé literatury.* Tamtéž, s. 71–74.

⁴⁵ Mnozí z exulantů potvrdili, že systémem řízení agentury Palach Press byl chaos. Naprostý nepořádek v účetnictví a Kavanova neschopnost doložit elementární doklady o hospodaření agentury (v korespondenci s Václavem Havlem označil František Janouch hospodaření agentury Palach Press za „turecké“. Viz HAVEL, Václav – JANOUGH, František: *Korespondence 1978–2001.* Praha 2007, s. 56 an.) byly např. příčinou toho, že mecenáš a filantrop George Soros, na něhož zprostředkoval kontakt František Janouch, mu odmítl poskytnout požadované peníze na provoz agentury, i když to původně slíbil. – Rozhovor autora textu s Františkem Janouchem z 20. března 2014. Svou chaotičností, podezřívavostí a nevypočitatelností se Kavan v průběhu let stával pro mnoho exulantů naprosto nedůvěryhodnou osobou. Někteří, např. Pavel Tigrid, jej obviňovali, že si za jednotlivé ilegální cesty do Čech nechal platit dvakrát a peníze pak využíval neznámým jak. Viz např. TIGRID, Pavel: *Mně se nestýskalo. Rozhovor Petra Kotyky.* Praha 2010, s. 104 an.

⁴⁶ Např. Jiří Loewy v dopise Pavlu Tigridovi z 25. listopadu 1979 uvádí: „...Kavan Právo lidu od počátku bojkotuje (z příčin mi neznámých); přes opakované pokusy jsem od něho nedostal doposud ani kousíček papíru z domova. Prečanovi dělá scény, když mi ten doručí něco, co je výslovně z domova adresováno Právu lidu nebo mně osobně. Mají tak někteří lidé podivné představy o pluralitě...“ AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Později Kavan *Právo lidu* do distribuce přes své kanály zařadil. Viz např. Kavanův dopis Pelikánovi z 13. srpna 1986, kde uvádí, že Loewy (i Tigrid) s výtisky časopisů vždy zasílají šeky na finanční krytí nákladů na cestu. ASCD, kart. 15.

o opozici z Československa západním médiím, disponoval autorskými rukopisy knih atd.⁴⁷ Jeho chaotický styl práce a snahy monopolizovat dodávání určitých informací a jejich další distribuci na Západě bývaly zdrojem třenic a konfliktů, které Kavan míval nejen s Tigridem, s nímž si byl ideově vzdálen a spolupracoval s ním jako pragmatik – Tigrid za služby Palach Pressu vždy spolehlivě platil, ale i s těmi, kteří jej podporovali a jeho činnost před kritiky obhajovali, jako např. Jiří Pelikán, František Janouch či (zpočátku) historik Vilém Prečan.⁴⁸

Snaha vymanit se ze závislosti na Kavanově distribuční síti vedla exulanty, kteří se snažili aktivně udržovat trvalý kontakt s domovem, k vytváření vlastních, konkurenčních ilegálních spojnic. Z těch, které vznikly právě z po-

⁴⁷ Jedním z dokladů o tom, jak zárlivě sledoval všechny potenciální konkurenty na poli ilegální distribuce z domova, je např. dopis Viléma Prečana Jiřímu Pelikánovi z 23. srpna 1979. V něm uvedl, že Kavan se při setkání s ním intenzivně domáhal informací o tom, „kdo od koho dostal ten či onen materiál z domova“, a současně Prečan kritizoval Kavanovu snahu některé materiály zadržovat: „...zastávám stále rozhodněji stanovisko, že materiály nejsou na to, aby se skladovaly na Mercer St. [londýnská adresa agentury Palach Press, pozn. aut.], ale na to, aby sloužily...“ ASCD, kart. 15. Jiným dokladem téhož je korespondence Františka Janoucha s Václavem Havlem. V dopise z roku 1983 Janouch Havlovi píše: „...K. [Jan Kavan, pozn. aut.] nesnášel žádnou konkurenci. Spojení s domovem, které nešlo přes něho, ho uvádělo do nepřítelického stavu. Zneužíval svého monopolního postavení. Intrikoval...“ HAVEL, V. – JANOUCH, F.: c. d., Praha 2007, s. 56 an.

⁴⁸ I Pelikán, který Kavanovu činnost i se všemi přešlapy hájil jak před exulanty, tak např. před spolupracovníky v redakcích místních médií v jednotlivých zemích, mu vyčítal přemrštěné finanční požadavky na jednotlivé západní redakce za dodávání dokumentů z Československa, zmatky a nedostatečnou koordinovanost při publikování informací a nešikovnost ve vyjednávání podmínek, viz např. dopis z 2. dubna 1975, v němž Pelikán rozeznal píše, že v některých redakcích dospěli k názoru, že „...s dokumenty z domova kšeftujeme, neboť v mnoha redakcích považují naše požadavky za neúnosně vysoké...“ ASCD, kart. 15. Pelikán, který působil ve vedení Palach Press, se musel z agentury stáhnout poté, co se stal poslancem Evropského parlamentu, protože jako politik už dál nemohl být s tak problematicky hospodářícím podnikem spojován. Vztah Prečana, který byl významnou spojkou v ilegálních transferech mezi exilem a domovem (zejména diplomatickou poštou via Wolfgang Scheur – Jiřina Šiklová), ke Kavanovi, se odvíjel od neutrálního postoje po kritiku a nakonec nekompromisní přerušování jakékoli spolupráce. Viz např. jeho dopisy s Jiřím Pelikánem. Už na jaře 1977 v nich tvrdě kritizoval Kavanovu organizační neschopnost i „jeho interpretaci poměrů v emigraci, kterou ... po léta dezinformoval nás doma.“ Viz dopis V. Prečana Jiřímu Pelikánovi z 30. března 1977. Podobně v dopise z 2. října 1979, kdy Pelikánovi rozeznal píše, že se snaží „...napravit organizační a jinou neschopnost tzv. agentury Palach Press a postarat se v rámci svých soukromých možností o to, aby byl k dispozici materiál z Československa pro lidi, kteří ho potřebují z badatelských nebo politických důvodů...“ ASCD, kart. 15. V podobném duchu jsou i Prečanovy zmínky o Palach Pressu v dopisech s Václavem Havlem, v nichž Kavanovi vyčítá neschopnost zacházet s penězi, nespolehlivost a zejména jeho úmyslné dezinformování domova o dění v exilu. Viz zejména dopis Havlovi z 2. června 1983. HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: *Korespondence (1983–1989)*. Praha 2011, s. 34–39.

třeby rozšířit škálu distribučních možností a nespolehat se na činnost Palach Pressu, zmiňme alespoň cestu, kterou organizoval Adolf Müller z nakladatelství Index ve spolupráci s Pavlem Tigridem. I tímto kanálem se ve speciálně upraveném mikrobuse přepravovaly objemnější zásilky čítající stovky knih, časopisů a dalších komodit.⁴⁹

Jiným výrazem snah oprostit se od závislosti na Palach Pressu, zejména v souvislosti s operativní distribucí dokumentů a informací domácích opozičních skupin na Západ, byl vznik informační služby Ivana Medka ve Vídni, který se touto svou aktivitou vydal do vod, v nichž v sedmdesátých letech zcela dominovala Kavanova agentura. Medek sice v dopise adresovaném domácí opozici, v němž vysvětloval pohnutky vzniku služby, uvedl, že nechce být konkurencí pro Palach Press, fakticky jí však byl, což nepřímě dokládá i on sám: „...K informační službě, kterou zde dělám, jsem se nerozhodl sám, ale byl jsem o ni požádán skupinou ne nevýznamných přátel, kteří ze zásadních důvodů nemohli dál spolupracovat s J. K. [Janem Kavanem, pozn. aut.]...“⁵⁰

Přátele v dopise Medek nejmenuje, ale mezi těmi, kdo jej ke vzniku této informační služby po problematických zkušenostech s Kavanem vybízeli a měli eminentní zájem na tom, aby fungovala co nejefektivněji jako pokud možno plnohodnotná alternativa k Palach Press, a následně se i finančně významně podíleli na provozu, figuroval Pavel Tigrid, Jiří Pelikán a František Janouch a jeho stockholmská Nadace Charty 77.⁵¹

⁴⁹ To, že vznik kanálu byl veden snahou vytvořit efektivní distribuční alternativu, dokládá i vzájemná korespondence Müllera s Tigridem – viz např. dopis Tigrida Müllerovi z 15. května 1975. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 24. Více o této distribuční cestě – srov. též vzpomínkový text A. Müllera *Byly i jiné mikrobusey*. Listy, 23, 1993, č. 1, s. 67–69. Efektivní alternativní cesty nezávislé na Kavanově Palach Pressu pomáhal vytvářet ve spolupráci s domácí opozicí Jiří Pelikán, Vilém Prečan, Alexander Tomský a další.

⁵⁰ Otevřený dopis Ivana Medka domácí opozici z 31. května 1984 – cit. dle HANÁKOVÁ, Jitka: „*Ivan Medek, Hlas Ameriky, Vídeň*“. In: Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, 2010, č. 1, s. 60. Vztah k Janu Kavanovu musel Medek vysvětlovat už dříve v dopise Josefu Jostenovi, kde uvádí, že kvůli vzniku informační služby se Kavan zlobí, „protože se původně domníval, že by mohl mít v této oblasti něco jako monopol...“ Tamtéž, s. 58.

Po vytvoření adekvátní informační alternativy k Palach Pressu mnoho let volal Vilém Prečan – viz jeho korespondence s Jiřím Pelikánem. ASCD, kart. 15, a další.

⁵¹ Viz dopisy Františka Janoucha s Jiřím Pelikánem, z nichž je zřejmé, že jejich představa o Medkově informační službě odrážela potřebu alternovat či suplovat problematickou činnost Palach Press. Za dodávání informací platili Medkovi jak Pelikán, tak Tigrid několik set německých marek měsíčně, nižší částky průběžně platili i ostatní odběratelé. Peníze na nákup technického vybavení (kopírka, později počítač a modem) zajišťoval zejména František Janouch přes Nadaci Charty 77, resp. přes George Sorose: „...Medek: počkám tedy na Tvé zprávy, jak dopadla Tvá jednání s tím „Maďarem“ [George Soros, který výrazně podporoval činnost nadace, pozn. aut.] ... ten „mecenáš“ je ochoten celý ten podnik zaplatit a zlepšit

Kavan si byl dobře vědom, že Medkova informační služba je pro něj podstatná konkurence, což dokládají i jeho průběžné stížnosti v dopisech Jiřímu Pelikánovi.⁵² Mimo jiné z nich plyne, že Kavan se s Medkem snažil soutěžit i pokud jde o cenu nabízených materiálů.⁵³

7 „To nás vysloveně poškozuje“

Konkurenční pnutí nevyvolávala jen distribuce informací a publikací skrze železnou oponu, ale i distribuce exilová. Nepříliš vřelé vztahy vždy panovaly i mezi exilovými knihkupci, kteří se zaměřovali mj. na obchodování s tituly z proveniencie exilových nakladatelství. Lze to ukázat na příkladu dlouhou dobu přátelských, ale následně se ochlazujících vztahů mezi vydavatelem *Práva lidu* Jiřím Loewym a majitelem knihkupectví Dialog Václavem Horou. Hora byl stále nespokojenější s tím, že *Právo lidu* dělalo reklamu i jiným knihkopcům, což vnímal, s ohledem na předešlou dobrou spolupráci, negativně. „...Pod hlavičkou Dialogu inseruje bohužel Mirka Šitavanc-Vychytil, tedy knihkupec, co to dělá z bytu a nemá naše výdaje, ale také nemusí mít na krku návštěvníky z Československa. Lidé si nás pak pletou a nás to vysloveně poškozuje,“ psal Hora Loewymu.⁵⁴ Následně přestali zcela spolupracovat.⁵⁵ Loewy se k důvodům, proč na něj Hora zanevřel, vrátil v dopise Václavu Holubovi: „...My jsme byli s Vaškem dlouho velcí přátelé, ale nikdy mi neodpustil, že jsem mu v PL neponechal monopol na celý svět a přifařené obce a že tam tisknu inzeráty také ještě jiných knihkopců. Oni si totiž

jeho aktivitu, což by bylo výborné, neboť to nefunguje zdaleka tak, jak jsme se původně s P. T. [s Pavlem Tigridem, pozn. aut.] dohodli a jak by bylo třeba, hlavně pro zahraniční tisk, který je nutno zásobit pohotovými a už přeloženými informacemi...“ – dopis Jiřího Pelikána Františku Janouchovi z 10. května 1984. NA, fond František Janouch, kart. 9, Korespondence. Pokud jde o počítačové vybavení pro Medka, tak to pro češtinu adaptoval Janouchův syn Erik. – Rozhovor autora textu s Františkem Janouchem z 20. března 2014.

⁵² Viz např. jeho dopis Pelikánovi z 18. června 1983: „...Ten konkurenční boj s ním [s Ivanem Medkem, pozn. aut.] mi nesmírně vadí a tato práce mne již netěší. Nedostaneme-li podporu od Fordu a budou-li potíže přetrvávat, tak se asi soustředíme jen na anglické materiály a na psaní článků apod. a rozesílání českých věcí přenecháme Medkovi...“ ASCD, kart. 15.

⁵³ „...Protože se nepodařilo získat žádné nové české předplatitele a podpora ze strany existujících není valná, budeme asi muset sazby zvýšit, neb takto na to strašně doplácíme. I po zvýšení však budeme stále levnější než Medek...“ ASCD, kart. 15.

⁵⁴ Dopis Václava Hory Jiřímu Loewymu z 5. února 1988. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

⁵⁵ Dopis V. Hory J. Loewymu z 8. listopadu 1988. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

vražedně konkurují, navzájem se nenávidí, ale noviny v tomhle musí zůstat neutrální, což on odmítá pochopit...“⁵⁶

Limity vzájemné spolupráce exilových vydavatelů dokládá i pracovní verze návrhu Václava Hory na vytvoření společného odbytového a kulturního střediska československých exilových nakladatelství, redakcí a knihkupectví působících na Západě.⁵⁷ Na plánu z roku 1985 je patrné, že sice vychází z více než patnáctileté zkušenosti posrpnových exulantů s vydavatelskými a distribučními aktivitami a cílí na synergický efekt, který by spolupráce mohla účastníkům přinést, ale v kontextu toho, co již bylo v tomto textu řečeno, je zjevné, že nemohl dojít naplnění. Mezi oslovenými byly exilové podniky, z nichž většina vůči sobě stála v přímé konkurenci, a tak i tento šířeji koncipovaný návrh byl odsouzen k nezdaru – stejně jako všechny předešlé pokusy exulantů o hlubší spolupráci či sloučení více exilových podniků v jeden.

8 Závěr

Výsledkem vydavatelských aktivit, jež na Západě v posrpnovém období rozvinuli uprchlíci z Československa, je rozsáhlá škála jak periodických, tak neperiodických publikací, které vydávají pozoruhodné svědectví o šíři nezávislé publicistiky i písemnictví. Tento text se zaměřil na to, jak se jednotliví vydavatelé vyrovnávali jak s obtížnými podmínkami, které s sebou nesla specifická exilová situace, tak s těmi, jež spoluutvářelo západní tržní prostředí.

Obtíže vycházející z naprosto nedostatečného zázemí personálního, finančního i technického stavěly většinu vydavatelů amatérů opakovaně do si-

⁵⁶ Dopis Loewyho Václavu Holubovi z 28. ledna 1989. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Nedobré vztahy mezi knihkupci dokládá např. i korespondence Petra Pastrňáka, majitele vídeňského knihkupectví Bohemia Book Store, s Adolfem Müllerem z Indexu. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 18.

⁵⁷ Středisko se mělo zaměřovat na prodej knih exilových nakladatelství i literatury z produkce oficiálních československých nakladatelství, příp. nakladatelství dalších zemí východního bloku, na dodávky literatury knihovnám do různých zemí světa, na překlady beletrie i odborné literatury k tématům týkajícím se východního bloku, výrobu a prodej hudebních kazet a gramodesek, založení první české videotéky a rovněž kulturní, informační a propagační službu, jež předpokládala vydávání vlastního periodika. Mezi další navrhované cíle střediska patřilo vytvoření společné sazárny pro české a slovenské publikace v exilu, dále tiskárny i knihtiskařského zařízení atd. Pro chod střediska návrh předpokládal zapojení dvou zaměstnanců na plný úvazek a několik externích spolupracovníků. – viz dokument Návrh spolupráce mezi knihkupectvím Dialog z Frankfurtu a nakladatelstvím Index z Kolína n. R. (event. také firem: Interpress/Londýn, Bohemia Store/Videň, Sixty Eight/Toronto, PmD a Arkýř/Německo, Svědectví/Paříž, Safrán/Uppsala, Rozmluvy/Anglie a Konfrontace/Švýcarsko) datovaný 29. června 1985. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 30.

tuací, kdy se museli rozhodovat, zda svůj podnik ještě udrží v chodu, nebo jeho činnost ukončí. Permanentní vydavatelskou nejistotu a už tak limitované možnosti nadto ještě komplikoval faktor, na němž se spolupodíleli všichni ti, kdo průběžně zakládali ve skromných podmínkách své podniky – každý další vydavatel zvyšoval konkurenci a ať chtěl, či ne, musel se následně potýkat, byť v omezené míře, i se zákonitostmi tržní ekonomiky. Dlouhodobá spolupráce probíhala zejména mezi těmi, kteří si na omezeném exilovém trhu přímo nekonkurovali – buď vydávali publikace v jiných zemích, nebo určené pro jiné čtenářské publikum. Naopak zacílení vydavatelů na obdobné publikum přinášelo neshody a konkurenční pnutí, jež mnozí z exulantů nesli nelibě a se stejným nepochopením toto soutěžení sledovala domácí opozice, neznalá situace.

Zřejmě však mimo jiné i proto, že vydavatelé museli odolávat tlaku trhu, byla publikační produkce posrpnového exilového dvacetiletí tak košatá. Slovy Josefa Škvoreckého: „...Ta žeň je do značné míry výsledkem toho, že jde o individuální podniky, že se každý musí snažit, aby obstál v konkurenci, a proto ze sebe vydává všechno...“⁵⁸

RESUMÉ

*SPOLUPRÁCE, KOEXISTENCE, KONKURENCE.
ČESKOSLOVENSTÍ VYDAVATELÉ PO SRPNU 1968 NA ZÁPADĚ
MEZI SVOBODOU VYJADŘOVÁNÍ, TLAKEM KONKURENCE
A LIMITY EXILOVÝCH MOŽNOSTÍ*

Předložený text se zaměřuje na několik specifických determinant vydavatelských aktivit československých exulantů, kteří odešli z vlasti na Západ po srpnu 1968. Předmětem pozornosti je zejména to, jak se tyto aktivity rozvíjely v posrpnovém dvacetiletí v podmínkách západního tržního prostředí a v souvislostech oživení exilového hnutí, jež s sebou nesla masivní vlna nových uprchlíků. Kromě vydavatelských obtíží, k nimž patřilo především nedostatečné personální, finanční a technické zázemí, museli vydavatelé amatéři čelit i dalším nesnadným výzvám – se zvyšujícím se množstvím nových podniků do těchto aktivit začaly stále intenzivněji zasahovat principy západní tržní ekonomiky. Ač se mohou slova trh a konkurence jevit v souvis-

⁵⁸ Dopis Josefa Škvoreckého přátelům v Československu z 19. listopadu 1978, v němž se snažil vysvětlit, proč si nakladatelství Sixty Eight Publishers konkuruje s obdobně zaměřeným Indexem i jinými exilovými podniky. Ročenka ČSDS, s. 100.

lostech exilového vydávání jako nepatřičná, stala se jeho nedílnou součástí. Exilový trh byl sice specifický svou omezeností, rozptýleností a nesoudržností a mnozí exulanti odmítali na své skromné vydavatelské počiny nahlížet prizmatem zákonů nabídky a poptávky, právě ony však hrály podstatnou roli. Tříbení trhu probíhalo prakticky permanentně – ekonomicky nejslabší vydavatelé krachovali, na jejich místa nastupovali podobně nedostatečně disponovaní vydavatelé noví, kteří dříve či později řešili podobné těžkosti. Snahy o fúze exilových vydavatelství vyznívaly naprázdno.

Klíčová slova: Československý exil, rok 1968, normalizace, média, exilová vydavatelství, publikace, novináři

SUMMARY

COOPERATION, COEXISTENCE, COMPETITION.

*CZECHOSLOVAK PUBLISHERS IN THE WEST AFTER AUGUST 1968
AMONG THE FREEDOM OF SPEECH, THE PRESSURE OF COMPETITION
AND LIMITS OF EXILE POSSIBILITIES*

The paper is focused on several specific determinants of publisher's activities of Czechoslovak exiles who left their homeland for the West after August 1968. The aim of the attention is especially how those activities were developed in a twenty-year period after August under conditions of a western market and in connection with the revival of exile movement coming with a massive wave of emigrants. Besides publisher's problems, especially a poor personal, financial and technical background, publishers-amateurs had to withstand another uneasy challenges. With a growing number of new companies, principles of a western market economy began to influence those activities more and more intensively. Although terms such as a market and a competition may appeared to be inappropriate in connection with exile publishing, they became its part and parcel. On one hand, the exile market was specific with its limits, diffusiveness and non-cohesiveness and many exiles refused to look at their modest publishing activities in terms of rules of supply and demand. On the other side, just those ones played a significant role. A division of a market was running almost permanently – the economically weakest publishers went bankrupt, they were replaced by similarly inappropriately disposed new ones who sooner or later had to

solve same difficulties. Attempts for mergers of exile publishing houses fell on deaf ears.

Keywords: Czechoslovak exile, 1968, normalization, media, exile publishers, publication, journalists

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Petr Orság, Ph.D.
Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Třída Svobody 26
771 47 Olomouc
e-mail: petr.orsag@upmedia.cz